

ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ СТАНОВЛЕННЯ ПОЗИТИВНОГО ОБРАЗУ СІМ'Ї У ДОШКІЛЬНИКІВ

*Терещенко Марія Вікторівна,
аспірантка*

Київського університету імені Бориса Грінченка

Постановка проблеми. Попри всі складності і кризи соціально-економічного та духовного життя у суспільстві, сім'я залишається тим психологічним середовищем, у якому закладається базис особистості дитини, відбувається становлення ціннісних орієнтацій, розвивається уявлення про світ, сім'ю, на які людина потім буде орієнтуватись під час спілкування з дітьми, чоловіком/дружиною [3; 4; 5]. Образ сім'ї – важливе утворення особистості, яке активно розвивається у дошкільному віці, коли дитина засвоює особливості поведінки батьків один з одним, їх ставлення до дітей, найближчого оточення. Часто образ сім'ї розвивається стихійно. Батьки, інші значимі люди можуть не замислюватись над тим, що вони є взірцем наслідування для дітей. Тому сьогодні є актуальним укладання програми щодо розвитку позитивного образу сім'ї дошкільників та апробація її ефективності.

Аналіз досліджень і публікацій. Останнім часом науковці у галузі психології сім'ї, вікової та педагогічної психології звертаються до проблеми розвитку образу сім'ї. Здебільшого дослідження стосуються підліткового та юнацького віку, коли вже досягнутий певний рівень розвитку даного феномену (Т.В. Андрєєва, Т.А. Демидова, В.М. Дружинін, С.В. Ковальов, Е.В. Козловська, О.А. Кляпець, Т.Л. Левицька, В.В. Мацюк, Н.Л. Москвічева, О.В. Полтавець, Л.Б. Шнейдер та ін). Відповідно, укладені програми (у вигляді тренінгу) стосуються образу сім'ї окресленого вікового періоду. Заняття присвячені розвитку реалістичних уявлень про сімейне життя, образу чоловіка/дружини, ретроспективного та актуального образу сім'ї.

Щодо вивчення образу сім'ї дошкільників, то О.В. Рижкова [2, с.4] та О.Г. Куліш [3] відзначають, що дослідження поняття «образ сім'ї» представлено описово, відображаючи лише когнітивний його аспект.

Е.Г. Ейдеміллер та В. Юстицкіс [6, с.109-120] відзначають, що основою образу сім'ї є сімейні сценарії. Сценарії – це уявлення індивіда про певні типові (ті, що повторюються) ситуації. Це також «внутрішня картина» життя сім'ї. Вона може бути чітко, спотвореною, примітивною, неповною, а у чомусь досить об'єктивною, а у чомусь суб'єктивною, а то і зовсім невірною. Уявлення про сім'ю («образ сім'ї», «внутрішня картина сім'ї») – це перш за все сукупність уявлень повсякденного сімейного життя про послідовність типових ситуацій (сценаріїв) які постійно змінюють одна одну: за пробудженням слідує підняття, потім – сніданок, за ним – збори на роботу, дитячий садок і т. д. Ця послідовність сімейних сценаріїв і утворює основу уявлень сім'ї про себе і своє життя, вона пов'язана з минулим сім'ї та планами на майбутнє. На основі цих тез розроблені рекомендації, які сприяють розвитку дитячо-батьківських взаємин та уявлень дошкільників про сімейне життя.

У науковій літературі описані вправи та рекомендації психологам, батькам, вихователям, які можуть застосовуватись з метою розвитку емоційної складової розвитку образу сім'ї дошкільників. Т.Д. Зінкевич-Євстігнєєва окремо виділяє методи роботи з ляльками [4, с.83-115], А.Ю. Капська та Т.Л. Мірончик [2, с.9-51] описують вправи спрямовані на розвиток моральних якостей дошкільників, які можна застосовувати у контексті сімейного виховання.

Метою даної статті є висвітлення результатів експериментальної програми, укладеної з метою становлення позитивного образу сім'ї дошкільників.

Виклад основного матеріалу. Програма укладена на основі вивчення наступних складових образу сім'ї дошкільників – емоційної: ставлення до атмосфери у сім'ї, прихильність дитини до батьків, ставлення до окремих членів сім'ї; когнітивної: знання про те, що таке сім'я, яке її призначення, знання сімейних сценаріїв повсякденного життя, функцій батька, матері, уявлення про любов, покарання, спільні дії батьків з дітьми; та поведінкової: особливості режисерської гри дошкільників. Позитивне становлення образу сім'ї дошкільників відбувається за двома ключовими напрямками: безпосередня робота психолога з дошкільниками, яка складалась з 16 психолого-педагогічних занять, сутність яких полягала у читанні та обговоренні казок про сімейні стосунки, збагачення позитивних емоцій та знань завдяки ігровим вправам, слуханням музики, малюванням малюнків батькам; та залучення батьків до активної цілеспрямованої роботи з дітьми: показ спільних вистав, малювання, ігрових вправ пов'язаних з сімейним життям.

З метою визначення ефективності розвивальної програми становлення позитивного образу сім'ї дошкільників проведено формувальний експеримент. В експерименті приймали участь 46 дошкільників: 24 дівчинки (12 – експериментальна група, 12 – контрольна) та 22 хлопчики (11 – експериментальна, 11 – контрольна група).

Дівчатка та хлопчики експериментальних груп мають значно нижчі показники структурних елементів емоційної, когнітивної та поведінкової складової, у порівнянні з контрольними.

Розглянемо динаміку структурних елементів емоційної складової образу сім'ї у дітей дошкільного віку. Відзначимо, що тенденція щодо сприятливої сімейної ситуації дошкільників значно зросла, а рівень тривожності конфліктності, почуття дитини у сім'ї неповноцінності знизилась. Заслужує уваги те, що після проведення розвивальної програми, у дівчаток та хлопчиків ми зафіксували максимально, чітко виражене ставлення до матері, батька та сім'ї, яке було відсутнє до початку формувального експерименту.

Показники дітей контрольних груп значно підвищились щодо негативного та максимально, чітко вираженого негативного ставлення до сім'ї та її членів. Ми можемо пояснити цей факт тим, що дошкільники готуються до навчання у школі, а батьки висувають завищені вимоги до їх знань та умінь. Такі висновки ми зробили після розмови з вихователями та методистами. Також, під час перших бесід з батьками у першу чергу вони задавали питання щодо готовності до школи та як підвищити дисциплінованість дітей. Звичайно, не має нічого поганого у тому, що батьки хвилюються про рівень готовності дітей до школи та їх дисципліну. Поряд з цим, якщо батьки з надмірною зосередженістю, наполегливістю висувають вимоги до знань та умінь дітей, це може бути чинником погіршення стосунків та підвищенням тривожності та конфліктності дітей. На ставлення до батьків, відчуття тривожності може впливати те, що батьки висувають ті ж вимоги до старших дошкільників, що й до молодших школярів. О.О. Смірнова пише, що період дошкільного дитинства, який згідно з дослідженнями психологів, є вирішальним етапом у формуванні особистості, зародженню етичних норм, спілкування з ровесниками – у батьківській свідомості витісняється вимогами підготовки до школи [5]. Окреслені характеристики ставлення батьків до дитини можуть значно впливати не лише на тривожність дитини у сім'ї, але й на загальну сімейну ситуацію.

Відзначимо, що у дівчаток до початку розвивальної програми було представлено максимально чітко виражене негативне ставлення до матері, батька та сім'ї, а у хлопчиків негативне ставлення до батька та сім'ї. Після завершення роботи ці показники набули більш позитивного характеру. Отже, розроблені заняття програми сприяють встановленню

емоційно позитивних батьківсько-дитячих стосунків.

З метою підтвердження статистичної значимості зростання складових елементів емоційної складової експериментальної групи, розглянемо дані, отримані за допомогою критерію порівняння даних – Манна-Уїтні (табл. 1).

Таблиця 1

Показники змін емоційної складової образу сім'ї дошкільників

Симптомокомплекси	Дівчатка		Хлопчики	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Сприятлива сімейна ситуація	17	32,5	18	45
Тривожність	30	29,5	15	33
Конфліктність	29	34,5	23	43
Почуття у сім'ї неповноцінності	32	33,5	25,5	34
Ворожість сімейної ситуації	40,5	49	26	40

Ставлення до батьків та сім'ї				
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Ставлення до мами	31	28	23	25
Ставлення до тата	29	51	19	43
Ставлення до сім'ї	28	59	12	56

ЕГ – експериментальна група; КГ – контрольна група

Зауважимо, що в експериментальній групі почуття дітей у сім'ї неповноцінності та ворожості увійшли в зону не значимості. (Статистична значущість U (позначається значення Манна-Уїтні): $p \leq 0,01$, $U=31$; $p \leq 0,05$, $U=42$ ($n=12$); $p \leq 0,01$, $U=25$; $p \leq 0,05$, $U=34$ ($n=11$)). Незначне підвищення цих даних можна пояснити тим, що ми констатували здебільшого їх низький рівень.

Звернемо увагу, щодо значимих зрушень у негативний бік показників тривожності, ставлення до мами у дівчаток і ставлення до мами у хлопчиків контрольних груп. Вище ми говорили про те, що батьки надмірну увагу приділяють готовності дітей до школи, а на емоційне спілкування може не вистачати достатньо часу. Позитивним є те, що на малюнках дітей експериментальних груп майже відсутня штриховка, значно зменшилися показники ворожості (підняті вгору руки, чітко промальований рот та зуби, виділені пальці) та бар'єри між фігурами. Великим досягненням та показником ефективності програми можна відзначити те, що дошкільники, які не зображували себе на малюнках на етапі констатувального експерименту, після роботи щодо розвитку образу сім'ї, почали малювати себе поряд з батьками.

Таблиця 2

Показники змін когнітивної складової образу сім'ї дошкільників

Знання дошкільників	Дівчатка		Хлопчики	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
1. Що таке сім'я?	28	51,5	23	34
2. Для чого вона потрібна?	29	52	24,5	45
3. Що роблять батьки, коли люблять своїх дітей?	31	57	25	47
4. Що роблять діти, коли люблять своїх батьків?	25,5	51	24	60
5. Що роблять батьки, якщо вони сердяться на своїх дітей?	37,5	53,5	30	35,5
6. Що роблять діти, якщо вони сердяться на своїх батьків?	33	44	24	55,5
7. Що ти робиш у свій вихідний день? (Розкажи послідовно, крок за кроком).	30	50	23	46
8. Що ти робиш у той день, коли йдеш у дитячий садок?	27	31	22,5	49
9. Що звичайно робить мама у сім'ї?	42	48	25	44
10. Що звичайно робить батько у сім'ї?	31	54	43,5	51
11. Що роблять батьки разом з дітьми у сім'ї?	25,5	41	22	43

Заслугує уваги відображення дітьми на малюнках їх спільних дій з батьками. До початку занять діти, отримуючи інструкцію намалювати свою сім'ю, де кожен член сім'ї і дитина роблять що-небудь, частіше зображували у ряд всі фігури. На запитання, що вони роблять, здебільшого дошкільники відповідали, що гуляють, йдуть у цирк, парк, гості тощо. Після формувального експерименту, дівчатка та хлопчики не лише вербально, а й на малюнку відображали дії сім'ї.

Далі розглянемо зміни структурних елементів когнітивної складової образу сім'ї у дітей дошкільного віку. У дівчаток та хлопчиків ми зафіксували значне підвищення всіх аспектів знань дітей про сімейне життя. Показники

хлопчиків експериментальної групи до початку роботи були нижчі, ніж у дівчаток, тому після розвивальної програми, вони дещо перевищували дані дівчаток.

Необхідним є встановлення статистично значимих відмінностей когнітивних елементів між контрольними та експериментальними групами за допомогою критерію Манна-Уїтні (табл. 2).

Без значимих змін, тобто у зону не значимості, після проведення розвивальної програми потрапили знання дівчаток про те, що звичайно робить мама у сім'ї та знання хлопчиків, що робить батько у сім'ї. Цей факт можна пояснити тим, що окреслені знання дітей до початку формувального експерименту мали досить високі результати у порівнянні з іншими сферами знань.

У дошкільників обох експериментальних груп знання щодо того, що роблять батьки, якщо вони сердяться на своїх дітей знаходяться в зоні невизначеності. Такий результат ми не оцінюємо, як низький. Важливим для нас є змістовне наповнення відповідей дітей. Після занять з дітьми у їх відповідях з'явилися глибокі твердження, що батьки сердяться та карають своїх дітей тому що бажають для них добра, як у казці про Кита. Цю казку ми читали та обговорювали з дошкільниками та батьками з метою розвитку їх уявлень про покарання, переживання та висловлення образи на батьків, усвідомлення прихованої турботи матерів і татусів через покарання.

Знання дівчаток щодо того, що вони роблять, якщо сердяться на своїх батьків також знаходяться у зоні невизначеності. Ці знання не входять до складу значимих факторів становлення образу сім'ї дівчаток, на відміну від хлопчиків, у яких ми зафіксували позитивні зрушення. Хлопчики, які відповідали, що вони не знають та не хочуть говорити, що роблять, якщо сердяться на батьків до початку експерименту, після роботи сміливо говорили, що засмучуються, не мають бажання гратись з батьками, не хочуть їх бачити. Відзначимо, що схожі відповіді давали й дівчатка. Ми вважаємо це позитивним зрушенням через те, що діти можуть без страху висловлювати свої емоції. У свою чергу батьки можуть допомогти дітям подолати роздратованість, образу, тим самим зменшити їх рівень тривожності, конфліктності у сім'ї та збагатити позитивний досвід спілкування.

Усі інші знання дошкільників експериментальних груп, щодо особливостей сімейного життя, статистично значимо відрізняються від показників до початку та після роботи з ними. Після роботи з дошкільниками поверхневі та відсутні знання перейшли у категорію знань з певними труднощами та чітко визначених. На запитання, чи сподобалось дітям слухати казки, грати в різні ігри, робити подарунки тощо, майже всі відповіли, що дуже сподобалось. Для нас важливим є те, що деякі діти говорили, що ще хотіли б погратись у такі ігри та послухати казки. Цікавість та бажання дошкільників приймати участь у взаємодії також підтверджує доцільність використаних нами вправ. Якщо дітям було цікаво працювати з психологом, відповідно, значно збільшується ефективність роботи.

У представників контрольних груп деякі знання про особливості сімейного життя також зросли. Наприклад, дівчатка більш чітко відповідають, що вони роблять у день, коли відвідують дитячий садок. Ця категорія знань дівчаток потрапила у зону значимості. У зону невизначеності потрапили знання про те, що роблять батьки разом з дітьми. Інші категорії знань дівчаток, незважаючи на певні зміни, рівня статистичної значимості не досягли.

Знання хлопчиків контрольної групи щодо особливостей сімейного життя не потрапили у зону статистичної значимості.

Далі розглянемо результати поведінкової складової образу сім'ї дошкільників. Діапазон змін ігрових дій хлопчиків експериментальної групи перевищує дії дівчаток, що є очевидним, оскільки до початку роботи за змістом розвивальної програми, гра дівчаток була більш розгорнутою. Звернемо увагу, що хлопчики контрольної групи часто повідомляли нам, що не хочуть гратись з іграшками для дівчаток, звертаючи більше увагу на машинки, будинок. Вважаємо, що на уявлення дошкільників експериментальної групи про ігрові дії значно вплинули заняття, під час яких вони грались один з одним після обговорення казок та вправ. Тому дії хлопчиків експериментальної групи при повторному дослідженні значно вищі.

Статистичну значимість змін у поведінковому компоненті образу сім'ї дітей до та після психологічного супроводу, ми визначили за критерієм Манна-Уїтні (табл. 3).

Таблиця 3

Показники змін поведінкової складової образу сім'ї дошкільників

Дії дошкільників	Дівчатка		Хлопчики	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Дії мами (М)	26,5	52	16,5	53
Дії тата (Т)	24	64	20,54	35
Спільні дії батьків (М+Т)	29	48	17	46
Спільні дії персонажів (Д)	27	54	23	42
Заг. пок. усіх зазн. дій (Z)	12	65	15	28,5

З таблиці видно, що всі дії дошкільників експериментальних груп, які вони відзначали під час режисерської гри значно зросли. Деяку динаміку можна відмітити у контрольній групі дівчаток, але рівня статистичної значимості вона не досягла. У хлопчиків контрольної групи збільшилися дії тата, які потрапили у зону невизначеності. Інші дії хлопчиків знизилися, що пояснює потрапляння у зону невизначеності загальних дій під час гри.

Розглянемо дії гри дошкільників експериментальних груп, які вони найчастіше згадували після проведення розвивальної роботи. Дії мами в основному пов'язані з турботою про дітей, відпочинком. Кількість дій тата у грі також значно збільшилась. Знання поглибилися тим, що тато грається з дитиною у різні ігри, щось ремонтує, вчить дитину забивати цвяхи (хлопчики), про щось розмовляє з нею.

Для нас вагомим досягненням є те, що значно зросли показники дошкільників щодо спільних дій батьків. Дошкільники відзначають, що батьки обіймаються, готують сніданок, розмовляють, цілуються, разом лежать та слухають музику, читають книжку, мама лікує тата.

Значно збагатилися знання хлопчиків та дівчаток щодо спільних дій у сім'ї з батьками, які вони проявляли у грі: малюють малюнки, граються у «казку», читають, приймають гостей, влаштовують свято, ходять на прогулянки, прибирають у квартирі, діти приносять капці для мами, тата, коли вони приходять утомлені з роботи. Загальний

показник усіх дій дошкільників охоплює згадані вище ігрові дії та значно відрізняється у дітей контрольних та експериментальних груп.

Збільшення дій, які діти відзначали в ігровій діяльності після формувального експерименту є результатом впливу нашої розвивальної програми. Такі висновки ми зробили не лише за результатами статистичних даних, але й завдяки опитуванню батьків щодо того, чи притримуються вони наших рекомендацій та співставлення їх відповідей із спостереженнями за грою дошкільників.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Встановлено значне підвищення складових образу сім'ї у дітей експериментальних груп. Аналіз показників структурних компонентів образу сім'ї у представників контрольних груп дітей показав необхідність цілеспрямованого психологічного супроводу оптимізації у дошкільників ставлення до сім'ї та її членів, розвитку знань про сімейні стосунки та закріплення їх у формі гри. Перспективним, на наш погляд, є вивчення психологічних особливостей образу сім'ї батьків з метою розроблення цілісної програми щодо формування позитивного образу сім'ї у подружжя, що у свою чергу буде впливати й на подальший розвиток структурних компонентів образу сім'ї дітей, вивчення ретроспективного образу сім'ї студентів для можливості прогнозу розвитку образу сім'ї дошкільників.

Резюме. Стаття присвячена питанню необхідності вивчення образу сім'ї дошкільників. У дошкільному віці відбувається активне становлення образу сім'ї, коли дитина відкриває для себе світ людських взаємин. Тому необхідним є укладення програм щодо позитивного становлення образу сім'ї дошкільників та перевірка їх ефективності. Висвітлено основні результати розвитку структурних компонентів образу сім'ї дітей дошкільного віку після впровадження розвивальної програми. **Ключові слова:** позитивний образ сім'ї дошкільників, емоційна, когнітивна, поведінкова складові образу сім'ї.

Резюме. Стаття посвящена вопросу необходимости изучения образа семьи дошкольников. В дошкольном возрасте происходит активное становление образа семьи, когда ребенок открывает для себя мир человеческих отношений. Поэтому необходимо разрабатывать программы позитивного становления образа семьи дошкольников и проверка их эффективности. Освещены основные результаты развития структурных компонентов образа семьи детей дошкольного возраста после внедрения развивающей программы. **Ключевые слова:** положительный образ семьи дошкольников, эмоциональная, когнитивная, поведенческая составляющие образа семьи.

Summary. This article is devoted to the issue of the need to explore the image of the family preschoolers. In the preschool years is an active formation of the image of the family when the child discovers the world of human relationships. Therefore, it is necessary to making programs on positive image of family formation preschoolers and test their effectiveness. Submitted the basic results of the structural components of the image of the family pre-school children after implementation of developmental programs. **Keywords:** positive image of the family preschoolers, emotional, cognitive, behavioral components image of the family.

Література

1. Зинкевич-Евстигнеева Т.Д. Формы и методы работы со сказками / Татьяна Дмитриевна Зинкевич-Евстигнеева. – СПб.: Речь, 2006. – 240 с.
2. Капская А.Ю. «Подарки фей». Развивающая сказкотерапия для дошкольников / Алла Юрьевна Капская, Татьяна Леонидовна Мирончик. – СПб.: Речь, 2006. – 96с.
3. Кулиш О. Г. Взаимосвязь образа семьи и развития самосознания у детей дошкольного, младшего школьного и подросткового возрастов: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / Кулиш Оксана Геннадьевна. – М., 2005. – 213 с.
4. Рыжкова А.В. «Образ семьи» у детей дошкольного возраста и их родителей: дисс. ...канд псих. наук: спец. 19.00.13. «Психология развития, акмеология» / Алена Викторовна Рыжкова. – Санкт-Петербург, 2009. – 215 с.
5. Смирнова Е.О. Изменение отношения родителей к детям в наале XXI века [Электронный ресурс] / Е.О. Смирнова, М.В. Соколова, И.В. Хохлачева // Электронное периодическое издание «Перинатальная психология и психология репродуктивной сферы», 2010 выпуск 1. – Режим доступа до журн.: http://www.psymama.ru/perinatal_journal/.
6. Эйдемиллер Э. Г. Психология и психотерапия семьи / Э. Эйдемиллер, В. Юстицкис. – [3-е изд.]. – СПб.: Питер, 2002. – 656 с.